

Bakara Suresi 282. Ayetin Genel Özellikleri ve Fikhî Kavramları

Dr. Burhan BALTACI*

Atf / ©- Baltacı, B. (2008). Bakara Suresi 282. Ayetin Genel Özellikleri Ve Fikhî Kavramları. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (1), 147-177.

Özet- Bu çalışma Bakara Suresi 282. ayetin genel özelliklerini ve ayette (müdâyene/borç ayeti) yer alan “katip, borç, şahit, şahitlik, veli, sefih, zayıf, imlâl gibi” fikhî kavramları ele almaktadır. Konumuz olan Bakara 2/282. ayet ise “Ey İman Edenler! Belirlenmiş bir süre için borçlandığınız vakit onu yazın. Bir kâtip onu aranızda adalette yazsın. Hiçbir kâtip Allah’ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın, yazsın. Borçlu da yazdırsın, Rabbinden korksun ve borcunu asla eksik yazdırmayacak durumda ise velisi adalette yazdırsın. Şayet borçlu sefih, zayıf veya yazdıramayacak durumda ise velisi adalette yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun...” ifadeleri ile başlayan ayettir.

Anahtar Kelimeler- Bakara Suresi 282. Ayet, Borç Ayeti, Kâtip, Borç, Şahit, Şahitlik, Veli, Sefih, Zayıf, İmlâl.

GİRİŞ

Günümüz bilimsel tasnif kalıpları itibariyle değerlendirdiğimizde Tefsir ilminin bir özelliği de tanımlayıcı ve betimleyici bir bilim dalı olmasıdır. Buna göre Tefsir, Kur’ân’ın ayetlerini/ayetlerde yer alan ifade ve ibareleri tefsir usulü kuralları çerçevesinde sebeb-nüzul başta olmak üzere çeşitli açılardan değerlendirir, diğer bilim dallarına kotarılmış bir şekilde malzeme hazırlar ve sunar. Bu malzemenin en önemli özelliği ise diğer bilim dalları açısından ham olmayan bir malzeme oluşu, yani öncesi ve sonrasıyla, üzerinde tartışılan hususları itibariyle gözden geçirilmiş, değerlendirmeye tabi tutulmuş, sonuca ulaştırılacak malzeme haline gelmiş olan veriler bütünüdür. Elbette üzerinde tartışılacak husus-

* Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı. baltaciburhan@hotmail.com

lar ve yeniden değerlendirilecek konular bulunacaktır. Tefsirci bu konuları da veriyi kullanacak olan bilim dalına açık ve seçik olarak sunmakla mükelleftir.

İşte bu çalışma da başta fıkıh olmak üzere diğer bilim dallarına veri sunan, ayrıca da bu ayette yer alan kelimeler ile fıkıh içerisindeki ilgili terimleri karşılaştıran; tefsir bilim dalına ait böyle bir araştırmanın¹ gözden geçirilmiş ve geliştirilmiş bir bölümüdür. Bu çalışma ile hedeflenen hem araştırmamıza konu olan Bakara 2/282. ayeti genel özellikleri itibarıyla göz önüne sermek hem de diğer bilim dallarına malzeme sunma gayretidir.

I- AYETİN GENEL ÖZELLİKLERİ

A.Ayetin Metni ve Meâli

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبَ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا يَبْخَسْ مِنْهُ شَيْئًا فَإِن كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمْلَ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِن لَّمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَىٰ وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسَامُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَىٰ أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَفْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَعَّلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Ey İman Edenler! Belli bir vade ile borçlandığınız vakit onu yazın. Aranızdan bir kâtip bunu doğru olarak yazsın. Hiçbir kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın, yazsın. Borçlu da yazdırsın, Rabbinden korksun ve borcunu asla eksik

1 Baltacı, Burhan, *Müdâyene Âyeti Tefsiri (Bakara Sûresi 2/282)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Danışman: Prof. Dr. Yakup Çiçek, İstanbul 1998, 139 s.

yazdırmasın. Şayet borçlu sefih, zayıf veya yazdıramayacak durumda ise velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerinizden iki de şahit bulundurun. Eğer iki erkek bulunamazsa rıza göstereceğiniz şahitlerden bir erkek ile biri yanılırsa diğerinin ona hatırlatması için iki kadın. Davet edildikleri zaman şahitler gelmezlik etmesin. Büyük veya küçük, vadesine kadar hiçbir şeyi yazmaktan sakın üşenmeyin. Böyle yapmanız Allah nezdinde daha adaletli, şahitlik için daha sağlam, şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Ancak aranızda yaptığınız peşin bir ticaret ise, bu durumda onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur. Alışveriş yaptığınızda şahit tutun. Ne yazan ne de şahit zarara uğratılsın. Eğer bunu yaparsanız (zarar verirsiniz), şüphe yok ki bu, sizin yoldan çıkmanız demektir. Allah'tan korkun. Allah size (gerekli olanı) öğretir. Allah her şeyi bilmektedir.”

B. Ayetin İsmi

Kur'ân-ı Kerim'in bazı surelerine Hz. Peygamber tarafından isim verildiğine dair pek çok rivayet günümüze ulaşmıştır.² Surelerin isimlendirmesinin bizzat Allah veya Hz. Peygamber tarafından yapıp yapılmadığı (tevkifi olup olmadığı) tartışılmıştır.³ Bununla beraber âlimler tarafından da ilk kelimesi, konusu, içinde geçen bir isim vb. çeşitli özelliklerine binaen bazı surelere de isimler verilmiştir.

Ayetlerin isimlendirilmesi hakkında ise Hz. Peygamber'den Bakara Suresi 2/255. ayete “Ayetü'l-Kürsî” dediğine dair rivayetler bulunmaktadır.⁴ Ayrıca bazı âlimler tarafından çeşitli ayetlere, hatıra kolay gelmesi ve kolayca ifade edilebilmesi gibi sebeplerden dolayı isim verildiğine rastlanmaktadır. Nitekim âlimler, Bakara 2/255. ayete Ayetü'l-Kürsî, Nur 24/11–20. ayetlere Ayetü'l-İfk, Mücadele 58/1–2. ayetlere Ayetü'z-Zihâr, Nur 24/6–9.

² Suyûtî, Celâluddîn 'Abdurrahmân (911 h.), *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, I-II, thk. Mustafa Deyb el-Bûğâ, Dâru İbn Kesîr, Beyrut 1987, I, 167–177; Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDV. Yay., Ankara 1989, s. 159.

³ Suyûtî, *el-İtkân*, I, 177.

⁴ Rivayetler için bk. İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İsmâ'il (774/1372), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-'Azîm*, I-IV, Mektebetu'l-Menâr, Amman 1990, I, 267–269.

ayetlere Ayetü'l-Li'ân, Al-i İmran 3/61. ayete Ayetü'l-Mübâhele, Tevbe 9/15. ayete Ayetü's-Seyf isimlerini vermişlerdir.⁵

Kur'ân'ın en uzun⁶ ve en büyük ahkâm ayeti⁷ olarak da nitelendirilen Bakara suresi 2/282. ayet, Müdâyene Ayeti olarak bilinmektedir.⁸ Bu isim ayetin ilk bölümünde geçen "tedâyentüm" kelimesinin mufâale babında müşareket bildiren mastarıdır.⁹

Bu ayete ayrıca fiilin ayetteki kullanımı esas alınarak Ayetü't-Tedâyün¹⁰ ve borç ayeti anlamında Ayetü'd-Deyn isimleri de verilmiştir.¹¹ Nitekim mevkuf bir rivayette İbn Şihâb'ın (124/742) bu ayeti Ayetü'd-Deyn ismiyle zikrettiği de yer almaktadır.¹²

Görüldüğü üzere bu isimler ayetin konusu ve muhtevası esas alınarak ona verilen isimlerdir.

⁵ Örnek olarak bkz. "Ayetü'l-Kürsî", İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 267; Elmalılı, M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'ân Dili (Tefsir)*, I-X, Eser Neşriyat, İstanbul ts., II, 852; "Ayetü'l-Mübâhele", İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 301 ve I, 323; "Ayetü's-Seyf", İbn Hazm, Ebû 'Abdillâh Muhammed, *fi Ma'rifeti'n-Nâsîh ve'l-Mensûh*, (*Tefsîru'l-Celâleyn* yanında) s. 444, 447.

⁶ İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 293; Sâbûnî, Muhammed 'Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, I-III, Dersaâdet Kitabevi, İstanbul ts., I, 177; Sâvî, Şeyh Ahmed, *Hâşiyetu's-Sâvî 'alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, I-IV, Eser Neşriyat, İstanbul ts., I, 132.

⁷ İbn 'Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. 'Abdillâh (543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Kahire 1974, I, 247.

⁸ Elmalılı, *Tefsir*, II, 979; Âmir, 'Abdullatif Muhammed, *ed-Duyûn ve Tevsîkühâ fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, Dâru Mercân, Kahire 1984, s. 126.

⁹ İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, I-XV, Dâru Sadr, Beyrut ts., "deyn" md.; İsfehânî, Ebû'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed b. Fadl er-Râğîb (502/1108), *el-Mufredât fi Ğarîbi'l-Kur'ân*, Matbaatu'l-Meymeniyye, Mısır 1306, "dyn" md.

¹⁰ Ruhî Özcan, *el-Hâvî 'alâ Şurûti't-Tahavî*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Bağdat 1972, I, 73.

¹¹ Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr (310/922), *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân (Tefsîr)*, I-XV, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988, III, 115; el-Alwanî, "The Testimony of Women in Islamic Law", *The American Journal of Islamic Social Sciences*, Heindon USA, 13/2, Summer 1996, s. 173 (metnin orijinalinde "verse of debt").

¹² İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 293.

C. Ayetin Nüzul Sebebi

İbn Abbas'tan (68/687) birçok varyantla gelen rivayetlerden konumuz olan Bakara 2/282. ayetin selem sözleşmesi¹³ hakkında nazil olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴ Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde Medineliler iki üç yıllığına islaf (selem sözleşmesi) yapıyorlardı. Hz. Peygamber bunun üzerine: "(Hurmada) islâf yapan belirli bir ölçü-tartı ve belirli bir zaman (kaydı)la yapsın."¹⁵ buyurdu.¹⁶

Ayrıca Hz. Peygamber "Sahip olmadığın bir şeyi satma."¹⁷ dediği halde, selemde olmayan bir malın satımı söz konusudur. Selem sözleşmesine, yine Hz. Peygamber tarafından yukarıda belirtilen hadis gereğince genel hükümden istisnaya gidilerek olur verilmiştir.¹⁸ Selemin, ayırt edici özellikleri belirlenmiş, ölçüsü, zamanı, ücreti, hatta teslim yeri dahi kararlaştırılmış ürünler için, yani hiçbir şüphe ve anlaşmazlığa mahal kalmayacak şekilde yapıldığı takdirde geçerli olacağında icma/görüş birliği vardır.¹⁹

Ayetin sebebi nüzülü selem sözleşmesi olmasına karşın hükmü bütün borçlanmaları ve borçla yapılan hukuki muameleleri kapsamıştır.²⁰ Çünkü nassın sebebinin hususi-

¹³ Selef veya islaf da denilen selem sözleşmesi peşin para karşılığında bir şeyin, belirli vasıflar taahhüt edilerek ileride teslim edilmek üzere satılmasıdır. Şa'bân, Zekiyüddin, *İslam Hukuk İliminin Esasları (Usul)*, trc. İbrahim Kâfi Dönmez, TDV. Yayınları, Ankara 1993, s. 163–164.

¹⁴ Taberî, *Tefsîr*, III, 116; Kurtubî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (671/1273), *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân (Tefsîr)*, Beyrut ts., III, 243; Râzî, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer (544–604 h.), *et-Tefsîrül-Kebîr (Mefâtihu'l-Ğayb) (Tefsîr)*, Beyrut 1990, VII, 94; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 293.

¹⁵ Buhârî, Ebû 'Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm b. el-Muğîra b. Berdizbe (256/870), *Sahîhu'l-Buhârî*, I-VIII, İslamî Kitabevi, İstanbul ts., Selem 1, 2, 7; Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (275/888), *Sunenu Ebi Dâvûd*, I-II, Mektebetu'l-İslâmiyye, İstanbul, ts., Buyû' 57; Nesâî, Ebû 'Abdirrahmân (303 h.), *Sunenu'n-Nesâî*, hşy. İmam es-Sindî, Mektebetu'l-Matbuatu'l-İlmiyye, Beyrut 1988, Buyû' 63.

¹⁶ Ayrıca bkz. Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 244; Râzî, *Tefsîr*, VII, 94; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 293.

¹⁷ Ebû Dâvûd, *Sunen*, Buyû' 70.

¹⁸ Bu işlem hukuk literatüründe istihsan olarak isimlendirilmektedir. İstihsan hakkında geniş bilgi için bkz. Şa'bân, *Usul*, s. 163–164, 225.

¹⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 244.

²⁰ Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 243; Elmalılı, *Tefsir*, II, 979.

liği (özel oluşu), hükmünün umumiliğine (genel geçerliğine) engel teşkil etmez. Asıl olan hükmün umumiliğidir.²¹

Ayrıca Katâde'den (117/735) bize ulaşan; “Bir adam, şahit bulmak için oba oba dolaşırda da kimse ilgilenmezdi. Ayetin ‘Şahitler, davet edildiklerinde çekinmesinler.’ bölümü bunun üzerine nazil oldu.” şeklinde bir rivayet de bulunmaktadır.²²

Ayetlerin ve surelerin sebebi nüzul yanında Mekkî veya Medenî olduğunun da bilinmesi hususu önem arz etmektedir. Genelde surelerin özeldir de ayetlerin Mekkî veya Medenî olduğunu gösteren çeşitli özellikler tespit edilmiş ve bunlar usule dair eserlerimizde yer almıştır.²³

Konumuz olan Bakara 2/282. ayeti bu hususlar çerçevesinde değerlendirdiğimizde Medenî ayet ve surelerin karakteristik özelliklerini yansıttığını görmekteyiz. Bakara suresinin Medenî olduğu bilinmektedir. Bu bilgi yanında, Mekkî sureler kısa ve veciz olmasına rağmen konumuz olan ayetin ifadelerinin ayrıntılı oluşu, “yâ eyyühellezîne âmenû” ifadesi ile başlaması, muamelatı konu edinmesi, sosyal hayatın düzenlenmesi ile ilgili hususları içeriyor olması gibi hususiyetler bu ayetin Medenî olduğunun delilleri arasında sayılabilir.

D. Belagat Özellikleri

1. Ayetin “ تَدَايَنْتُمْ بِدِينٍ ” ve “ وَاسْتَشْهَدُوا شَهِيدَيْنِ ” bölümlerinde fesahat çeşitlerinden olan “cinas sanatı”,²⁴

2. “ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا ” ve “ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرَ ” kelimeleri arasında “tıbak sanatı”,²⁵

²¹ Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*, Şule Yayınları, İstanbul 1994, s. 212.

²² Taberî, *Tefsîr*, III, 126; Elmalılı, *Tefsir*, II, 984; Rabî'den de aynı paralelde rivayetler vardır. Taberî, *age.*, III, 127.

²³ Mekkî ve Medenî'nin özellikleri, bilinmesinin faydaları hakkında geniş bilgi için bkz. Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü*, s. 59 vd.

²⁴ Cinaz manaları aynı olmasa dahi kelimelerin lafızlarının benzeşmesidir. Geniş bilgi için bkz. Cârîm, 'Ali-Mustafa Emîn, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, Edâ Neşriyat, İstanbul 1991, s. 263–268; Nâsîf, Hafnî-Muhammed Diyâb, Sultan Muhammed, Mustafa Tamûm, *Belâgat*, trc. Nusrettin Bolelli, MÜİF. Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 146–147.

3. “ فَآكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبْ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يُأْبَ كَاتِبٌ ”

” وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ - فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ ”

“ أَنْ تَصِلَ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى ” bölümlerinde “itnab sanatı”,²⁶

4. Birden fazla yerde ise “hazif yoluyla icaz sanatı”²⁷ yapılmıştır,²⁸

5. “Allah” lafzının ayette çokça zikredilmesinde ise “tekrar sanatı”²⁹ vardır.³⁰

E. Siyak-Sibak Münasebeti

Bir ayet tefsir edilirken siyak-sibak münasebeti de denilen, öncesi ve sonrasıyla uyumuna³¹ telif edilen ilk tefsirlerden itibaren değinilmiştir. Hatta bu konuda müstakil eserler dahi kaleme alınmıştır.³² Bu husus tefsirde vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir.

²⁵ Tıbak bir kelimenin zıddıyla bir arada aynı cümlede bulunmasıdır. Geniş bilgi için bkz. Cârîm, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, s. 280–284; Nâsîf, *Belâgat*, s. 132–134.

²⁶ Itnab herhangi bir fayda için sözü uzatmaktır. Geniş bilgi için bkz. Cârîm, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, s. 247–258; Nâsîf, *Belâgat*, s. 72 vd.

²⁷ İcaz herhangi bir mefhumu az lafızla vecîz olarak ifade etmek; hazif yoluyla icaz ise, ifadede ipuçlarının bulunması şartıyla, kelimeleri veya cümleleri ibareden kaldırmak yoluyla yapılan icazdır. Geniş bilgi için bkz. Cârîm, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, s. 240–246; Nâsîf, *Belâgat*, s. 71–76.

²⁸ Hazif yoluyla icâza ve takdirlere örnek olarak bkz. Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf (654 h.), *el-Bahrü'l-Muhît*, I-VIII, Darü'l-Fikr, Beyrut 1983, II, 345 vd.

²⁹ Itnabin bir türü olarak “tekrar” hakkında bkz. Cârîm, *el-Belâğatu'l-Vâdiha*, s. 251; Nâsîf, *Belâgat*, s. 78.

³⁰ Geniş bilgi için bkz. Sâbûnî, *Safvetu't-Tefâsîr*, I, 179 vd.

³¹ Burada “uyum”dan kastımız “tenâsüb” veya “münasebet” de denilen ayetler arasındaki irtibatın varlığı, kopukluğun olmamasıdır. Bu terimlerin lügat ve ıstılah manaları için bkz. Yılmaz, Mehmet, *Ayetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1995, s. 13 vd.

³² Ayetler ve sureler arasındaki münasebetle ilgili yapılan çalışmalar ve bu konuya değinen tefsirler hakkında geniş bir bibliyografya için bkz. Yılmaz, *age.*, s. 47–116. Mesela ‘Abdu'l-Mute‘âl es-Sa‘îdî tarafından Kur‘ân-ı Kerim‘i baştan sona ayet ve sureler arası münasebetle izaha çalışan müstakil bir eser dahi kaleme alınmıştır. Bkz. Sa‘îdî, ‘Abdu'l-Mute‘âl, *En Edebî Mesaj Kur‘ân*, trc. Hüseyin Elmalılı, Çağlayan Yay., İzmir 1997.

Siyak-sibak münasebetine değinmeden bir ayeti tefsir etmek o ayetle kastedilen manadan uzaklaşılmasına sebep olmaktadır.³³

1. Öncesiyle Uyum

Bakara 2/282. ayetten önce yer alan ayetlerde, Allah yolunda infak³⁴ ve faizin terk edilmesi emredilmiş,³⁵ bu iki hüküm de bir uyarı ile “Allah’a döndürüleceğiniz, sonra da herkese hak ettiğinin eksiksiz verileceği ve kimsenin haksızlığa uğratılmayacağı bir günden sakının.”³⁶ ayetiyle tamamlanmıştır. Görünüşte, insanların mallarından bir eksiklik sonucunu doğuracak olan infak (Allah yolunda harcama) emredilmiş ve haksız kazanç olan faiz yasaklanmıştır. Ayetin devamında ise malları korumaya yönelik (borçların yazılması ve şahit tutulması gibi) tavsiyeler³⁷ yer almıştır.³⁸ Ayrıca faiz yasaklanmıştır³⁹ ve bu yasağa uyup uymama kişinin takvasının bir göstergesi olarak sunulmuştur.⁴⁰ Fakat bu takvanın helâl kazanca mani olacak olumsuz bir anlayışa sebep olmaması gerektiği de belirtilmiştir.⁴¹ Allah Teâlâ faizi yasaklarken malın artmasını sağlayan diğer unsurları (karz/ödünç verme, borçlanma, ticaret ve rehini) serbest bırakmıştır. Tefsirlerde ayetin bu açıdan da öncesiyle bir bağlantısı olduğuna temas edilmektedir.⁴²

³³ Albayrak, Hâlis, *Kur’ân’ın Bütünlüğü Üzerine (Kur’ân’ın Kur’ân’la Tefsiri)*, Şule Yay., İstanbul 1992, s. 46-47.

³⁴ Bakara 2/261–274.

³⁵ Bakara 2/275–279.

³⁶ Bakara 2/281.

³⁷ Bakara 2/282.

³⁸ Râzî, *Tefsîr*, VII, 93–94.

³⁹ Bakara 2/275–279.

⁴⁰ Bakara 2/281.

⁴¹ Elmalılı, *Tefsir*, II, 976.

⁴² Sâbûnî, *Safvetu’t-Tefâsîr*, I, 177; Sa’îdî, *age.*, s. 106.

Ayrıca yasaklanmış olan faizle elde edilmesi düşünülen menfaatlerin, ayetin nüzul sebebi olarak gösterilen selem akdi ile kazanılması ve insanları meşru yoldan ayırmama çabası da bu ayetin öncesiyle uyumu olarak bazı müfessirlerce gösterilmiştir.⁴³

2. Sonrasıyla Uyum

Ayetin sonrasıyla uyumunu iki açıdan değerlendirmek mümkündür.

1. “Seferde iseniz alınmış rehinler yeterlidir.”⁴⁴ ifadesi ile başlayan Bakara Suresi 2/283. ayet, 2/282. ayetteki borçlanmanın teminatlarından olan sözleşme anında yazma ve şahit tutmaya rehini de ilave etmektedir. Sonrasında yer alan ayetlerde⁴⁵ ise insanın içinde (kalbinde) kalan günahları “kim bilecek” diye düşünmemesi, zira “Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah’ındır, içinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir.”⁴⁶ buyrulurken, bunun Allah tarafından bilinmekte olduğu vurgulanmıştır.⁴⁷ Borçlanmada –yolculuk esnasında daha fazla rastlanan– yazı malzemesi ve şahit bulamama zorluklarına karşılık 2/283. ayet yeni bir çözüm yolu (rehin) sunmaktadır. Ayrıca şahitliğin gizlenmesine tekrar değinilmiş ve bu husus, (imanın yeri olan) “kalbin günahı”⁴⁸ olarak gösterilerek büyük bir günah ve sorumluluk olduğu vurgulanmıştır.⁴⁹

2. Ayrıca ayet nesh açısından⁵⁰ da (2/283. ayetin 2/282. ayeti neshettiği ile ilgili olarak ileri sürülen görüşlerle) sonrasıyla bağlantılıdır. Bu konu ayetin neshi konusunda özel olarak inceleneceğinden burada ifade etmekle yetinilmiştir.

⁴³ Râzî, *Tefsîr*, VII, 94.

⁴⁴ Bakara, 2/283.

⁴⁵ Bakara, 2/284.

⁴⁶ Bakara, 2/284.

⁴⁷ Elmalılı, *Tefsîr*, II, 990.

⁴⁸ Bakara, 2/283.

⁴⁹ Elmalılı, *Tefsîr*, II, 989.

⁵⁰ Bkz. Taberî, *Tefsîr*, III, 118–120; Kurtubî, *el-Câmi*, III, 247–248; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 294; Râzî, *Tefsîr*, VII, 96; Elmalılı, *Tefsîr*, II, 989.

F. Kıraat Farklılıkları

Bir ayet tefsir edilirken o ayetteki kıraat farklarını bilmek de önemlidir. Çünkü özellikle dirayet tefsirlerinde ayetlerden farklı anlamlar çıkarılırken bu tür kıraat farklarından deliller getirilerek farklı sonuçlara ulaşılmıştır.⁵¹ Ayrıca bir kıraatteki okuyuştan, diğerlerinde olmayan farklı hükümlerin istinbat ve istihrac edildiği dahi olmuştur.⁵²

Bakara 2/282. ayetteki kıraat vecihlerini (farklarını) ise şu şekilde özetleyebiliriz.

1. “ أَنْ تُصِلَّ ” Hamza (156/772) kıraatinde hemzenin kesriyle, diğer kıraatlerde fethayla;
2. “ فَتَذَكَّرَ ” İbn Kesîr (120/737), Ebû Amr (154/770) ve Ya'kûb (205/820) kıraatlerinde, 'zâl'in sükûnu ve 'kâf' şeddesiz olarak “fetuzkira” şeklinde;
3. Hamza (156/772) kıraatinde, “ فَتَذَكَّرَ ” 'râ' zammeyle diğerlerinde fethayla;⁵³
4. “ تَجَارَةً حَاضِرَةً ” Âsım (127/744 veya 128/745) kıraatinde son hareketleri fethayla, diğerlerinde zammeyle;
5. “ وَلَا يُضِلَّ ” Ebû Ca'fer (128/745) kıraatinde 'ra' şeddesiz⁵⁴ olarak yer almaktadır.⁵⁵

G. Nesih Açısından Değerlendirme

Kur'ân-ı Kerim'in kendinden önceki diğer kutsal kitapların hükümlerini neshettiği hususunda ittifak vardır. Fakat Kur'ân-ı Kerim ayetlerinin birbirini neshi ve hangi ayetlerde

⁵¹ Karaçam, İsmail, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevatir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, MÜİF Yay. İstanbul 1996, s. 152.

⁵² Karaçam, *age.*, s. 151. Ayrıca kıraat farklarının Kur'ân tefsirindeki yeri ve önemi hakkında bkz. Karaçam, *age.*, s. 117–219.

⁵³ İbnu'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed (833/1429), *en-Neşr fi'l-Kirâati'l-'Aşr*, I-II, thk. Ali Muhammed Dabba', Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut ts., II, 236–237.

⁵⁴ İbnu'l-Cezerî, *en-Neşr*, II, 237; Palûvî, Abdulfettâh, *Zubdetu'l-'İrfân*, yy. ts., s. 145.

⁵⁵ Bu kıraatlerden Ya'kub ve Ebû Ca'fer kıraatleri Kıraat-ı Seb'a'dan değil Kıraat-ı Aşere'dendir. Bkz. Karaçam, *Kur'ân-ı Kerim'in Nüzûlü ve Kıraatı*, s. 276.

bu durumun gerçekleştiği hususu tartışmalıdır. Biz burada bu konulara girmiyor⁵⁶ kaynaklara havale etmekle yetiniyoruz.⁵⁷

Sözlük anlamı “izale etmek, gidermek, yok etmek” olan nesih hakkında pek çok tarif yapılmıştır. Bunlar içinde genel geçerli olan tarif; “Şer’î bir delil ile şer’î bir hükmün (yürürlükten) kaldırılmasıdır.” şeklinde olanıdır.⁵⁸

Bakara Suresi 2/282. ayete baktığımızda ayetin neshi hakkındaki tartışmaların iki konuda yapıldığını görüyoruz.

a)Ayetin tamamının neshedilip edilmediği.

b)Ayette geçen “Hiçbir kâtip Allah’ın kendisine emrettiği gibi yazmaktan geri durmasın.” ifadesinin neshedilmiş olup olmadığı.

1.Ayette Neshin Var Olduğuna Dair Görüş

a. Ayetin Tamamının Mensuh Olduğu

Bu görüşe göre Bakara 2/282. ayet aynı surenin 2/283. ayetiyle neshedilmiştir. Nesheden ayette “Yolculukta olur da yazacak bir şey bulamazsanız (borca karşılık) alınmış rehinler yeterlidir. Şayet birbirinize güvenerseniz, kendisine güvenilen taraf emanetini tastamam yerine getirsin ve (bu hususta) Rabbi olan Allah’tan korksun. Şahitliği, bildiklerinizi gizlemeyin. Kim onu gizlense, bilsin ki onun kalbi günahkârdır. Allah yapmakta olduklarınızı bilir.” buyrulmaktadır. Ayetin neshiyle ilgili rivayetlere baktığımızda aslında nesheden kısım olarak, “Şayet birbirinize güvenerseniz, kendisine güvenilen taraf emane-

⁵⁶ Çünkü tarihine baktığımızda nesih konusu bazen öyle genişletilmiş ki, istisnalar ve tahsisler dahi (Ömek olarak Asr Suresi 2–3. ayetler hakkında bkz. İbn Hazm, *fi Ma’rifeti’n-Nâsîh ve’l-Mensûh*, s. 445.) nesih içerisinde kabul edilmiştir. Suyûtî, *el-İtkân*, II, 707. Böyle olunca da Kur’ân’ın epeyce bir kısmının nesih açısından değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkmıştır. Ayetin neshini anlamaya çalışırken bu nesih anlayışını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

⁵⁷ Zerkeşî, Bedruddîn Muhammed b. ‘Abdillâh (794/1392), *el-Burhân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, I-IV, Dâru’l-Ma’rifet, Beyrut 1990, II, 151–175; Suyûtî, *el-İtkân*, II, 700–723; Zerkânî, Muhammed ‘Abdu’l-Azîm, *Menâhilu’l-İrfân fi ‘Ulûmi’l-Kur’ân*, I-II, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut 1409/1988, II, 188–288; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 122–128; Hasan, Ahmad, “Nesh Teorisi,” *İslâmî Araştırmalar*, trc. Mehmet Paçacı, Ankara 1987, c.1, sy.3, s. 105–109, c.1, sy.4, s. 102–107.

⁵⁸ Tarifin geniş bir tahlili için bkz. Zerkânî, *Menâhil*, II, 191 vd.

tini tastamam yerine getirsin ve (bu hususta) Rabbi olan Allah'tan korksun.” kısmının kastedildiğini görmekteyiz.⁵⁹ Bu görüşte olanlar Hasan-ı Basrî (110/728), Şa'bî (103/721), Hakem (154/771), İbn 'Uyeyne (198/814), Ebû Sa'îd el-Hudrî (74/693), İbn Cüreyc (150/767), Rabî b. Enes (140/757) gibi bazı âlimlerdir.⁶⁰

Mesela Şa'bî, “Şayet birbirinize güvenerseniz...” ayeti, (borçlanmada) yazma ve şahit tutmayı ruhsat ve rahmet olarak neshetmiştir.” derken,⁶¹ Hasan-ı Basrî'ye “Her alış-veriş yapan şahit tutmalı mı?” diye sorulduğunda; “Güvenilen taraf emanetini tastamam yerine getirsin.” ayetini görmez misiniz, istersen şahit tut, istersen tutma.” diyerek ayetin neshedildiğini ifade etmiştir.⁶²

b. Ayetin Bir Kısmının Mensuh Olduğu

Bakara 2/282. ayetteki “Hiçbir kâtip Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan geri durmasın.” ibaresinin yine aynı ayetteki “Ne yazan, ne de şahit zarara uğratılsın.” ibaresiyle neshedildiği görüşü vardır. Bu konudaki rivayetler Dahhâk (105/723) ve Rabî'den (140/757) gelmektedir.⁶³ Dahhâk borç sözleşmelerinin yazılması emrinin azimet olduğunu belirterek kâtime zarar verilmemesi emriyle, onun her ne durumda olursa olsun yazması gerektiği hususunun neshedildiğini söylerken⁶⁴ Rabî'den de aynı görüşü destekleyen bir nakil yapılmıştır.⁶⁵ Konu ile ilgili değerlendirme nesh bahsinin sonunda yapılacaktır.

2. Ayette Nesih Olmadığına Dair Görüş

⁵⁹ Bkz. Taberî, *Tefsîr*, III, 118–119; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 247.

⁶⁰ Ayetin neshedildiğini savunanlar hakkında bkz. Taberî, *Tefsîr*, III, 118–119; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 247; Râzî, *Tefsîr*, VII, 96; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 294; Elmalılı, *Tefsîr*, II, 988–989.

⁶¹ Taberî, *Tefsîr*, III, 188; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 246.

⁶² Taberî, *Tefsîr*, III, 118; Râzî, *Tefsîr*, VII, 96.

⁶³ Taberî, *Tefsîr*, III, 120; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 246; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, II, 344.

⁶⁴ Taberî, *Tefsîr*, III, 120.

⁶⁵ Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 248.

Müfessirlerin genel kanaati ayette neshin bulunmadığı yönündedir. Müstakil tefsir telif eden müfessirler genelde bu görüştedirler ve ayetin neshine karşı çıkmışlardır.⁶⁶ Mesela Taberî (310/922), bırakın ayetin neshedilmiş olabileceğini ayetteki emirlerin mendup olarak dahi anlaşılamayacağını vurgulamıştır.⁶⁷

Ayetin neshedildiğine karşı çıkanların delillerini şu şekilde özetlemek mümkündür.

1. İbn 'Abbas'tan (68/687) ayette neshin olmadığına, muhkem olduğuna dair pek çok rivayet vardır.⁶⁸

2. Nesih birbirine zıt ahkâm ayetleri arasında gerçekleşir. Bu ayetler arasında neshi gerektirecek bir sebep yoktur.

i) Bakara 2/283. ayetin 2/282. ayeti neshetmesi yönüyle bakacak olursak 283. ayet, borcu yazan birisi veya yazı malzemesi bulunmaması gibi durumlar için Allah Teâlâ tarafından bir çıkış yolu olarak sunulmuş özel bir durumdur.⁶⁹ Bu kanaatte olanlara göre, eğer bu ayette nesih söz konusu ise teyemmüm emreden ayetin abdesti farz kılan ayeti neshetmesi gerekirdi.⁷⁰

ii) Yukarıda bahsi geçen ve Bakara 2/282. ayetteki ifadelerin birbirini neshetmesi hakkındaki tartışmalarda da durum aynıdır. Ayetteki ifadelerde birbirinin hükmünü kaldıracak bir durum yoktur. Özetle ifade edecek olursak, kâtip Allah'ın öğrettiği gibi yazmalı, yazarken de zarara uğratılmamalıdır.

3. Nüzul süreci açısından bakıldığında nesheden (nâsîh) ayetin, neshedilen (mensuh) ayetten sonra gelmiş olması gerekmektedir. Usul kaynaklarımıza göre bu husus nesih şarttır.

⁶⁶ Örnek olarak bkz. Taberî, *Tefsîr*, III, 120; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 248; Cassâs, Ebû Bekr Ahmed er-Râzî, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Beyrut 1993, I, 658.

⁶⁷ Taberî, *Tefsîr*, III, 120.

⁶⁸ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 658; Elmalılı, *Tefsîr*, II, 989; Taberî, *Tefsîr*, III, 116.

⁶⁹ Taberî, *Tefsîr*, III, 120.

⁷⁰ Taberî, *Tefsîr*, III, 120-121.

i.2/283. ayetin 2/282. ayetten sonra nazil olduğuna dair bir rivayet yoktur.⁷¹

ii.2/282. ayetin kendi bünyesinde incelediğimiz nesih iddiası ise temelden bu kurala uymamaktadır. Çünkü nâsîh ve mensuh hükmün bir arada bulunması yerleşmeden bir hükmün kaldırılması anlamına gelir ki⁷² Allah Teâlâ'nın aynı ayette bir şeyi önce emredip sonra ondan vazgeçmesi makul bir durum değildir.⁷³

Sonuç olarak şunu belirtelim ki Bakara 2/282 ve 2/283. ayetler bir konunun farklı boyutlarına açıklık getirmektedir. 2/282. ayette Allah Teâlâ borçların yazılması ve şahitlerle hakların korunmasını emrederken, 2/283. ayette bunların bulunmadığı zamanlarda rehin uygulamasını çözüm olarak sunmaktadır. Fakat bu gibi muamelelerde asıl olan güven esasıdır. Ayetin takip eden kısmı da buna işaret etmektedir. Ayrıca böyle bir güven üzerine yapılan borçlanma veya borçla satım sözleşmesinde kendisine güvenilen tarafın bu güveni kötüye kullanmaması ve üzerindeki hakkı ödemesi gerektiği de özellikle vurgulanmıştır.⁷⁴ Buradaki nesih tartışması neshin bazen istisna ve tahsisleri de içine alacak şekilde kabul edilmesinden kaynaklanmıştır.⁷⁵

2/282. ayetin bünyesinde de birbirine nakzedecek hükümler bulunmamaktadır. Kâ-tibe Allah'ın öğrettiği gibi yazması emredilmiş, bu yazma esnasında yazanlar ve şahitlerin de zarara uğratılmaması vurgulanmıştır. İki durumda da nâsîh olduğu iddia edilen ayetler hüküm verilirken ayetteki emrin vacip olarak değil de, mendup olarak anlaşılmasına kârîne teşkil edebilir.

Kur'ân-ı Kerim'deki her ayet Allah Teâlâ tarafından bir gereğe/hikmete binaen gönderilmiştir. Hükmünün kaldırılması yerine ayetlerin hangi konulara delâlet ettiklerinin iyi tespit edilmesi gerekmektedir. Bir konuda uygulama imkânı bulunmayan bir ayetin yeri ve zamanı geldiğinde bir başka konuda uygulanması (teşriî) mümkündür.

⁷¹ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 658; Elmalılı, *Tefsir*, II, 989.

⁷² Taberî, *Tefsîr*, III, 120; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 658.

⁷³ Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 248.

⁷⁴ İlgili ayetler arasındaki bağlantıya siyak sibak münasebetinde değinilmiştir.

⁷⁵ Usulde tahsis ve istisnalar nesih olarak değerlendirilmemiştir. Bkz. Suyûtî, *el-İtkân*, II, 707; Zerkanî, *Menâhil*, II, 200–202; Cerrahoğlu, *Usûl*, s. 123.

II- AYETTE YER ALAN FIKHÎ KAVRAMLAR

A.Deyn

Deyn kelimesi “bulunan, belli olan” anlamındaki “ayn”ın karşıtı olarak “bulunmayan, belli olmayan ve o anda olmayan” anlamlarında kullanılmaktadır.⁷⁶ Bu anlamda Mecelle’de ev, at, sandalye, bir yığın buğday ve birkaç akçe ayn; birisinin zimmetindeki şu kadar borç, mevcut olmayan şu kadar kuruş deyndir, denilmiştir.⁷⁷

Borçlanmaya ilişkin bir fiil olarak kullanıldığında borç almayı/borçlanmayı ifade ettiği gibi borç verme anlamını da içermektedir.⁷⁸ Aynı kökten (d.y.n) gelen “din” kelimesiyse; dinin, itaat ve kullukta insanları, borcun (deynin) da borç verene karşı borçluyu boyun eğdirdiği anlamıyla ortak bir anlam alanında birleşmektedirler.⁷⁹

Mecelle’de “zimmette sabit olan şey” diye tarif edilen⁸⁰ deyn, vadeli veya vadesiz herhangi bir borca; akit, haksız fiil veya borç para alma gibi bir sebepten dolayı da borçlunun zimmetinde sabit olan mala (veya nakde) denir.⁸¹

Kapsamlı olarak; “Karşılıklı bedellerden biri nakit/peşin diğeri zimmette⁸² vadeli olarak bulunan her türlü muameledir.”⁸³ En dar anlamıyla da “Alacaklının, borçlunun zimmetinde bulunan nakit alacağı veya misli hükmî mal alacağıdır.”⁸⁴ diye tarif edilmiştir.

⁷⁶ İbn Manzûr, *Lisân*, “deyn” md.; Tahânevî, Muhammed ‘Ali (1158/1745), *Keşşâfu Istîlâhâtî'l-Funûn ve'l-'Ulûm*, I-II, Mektebetu Lubnan, Beyrut 1996, “deyn” md.; Fîruzâbâdî, Mecduddîn, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, I-IV, Dâru'l-Cîl, Beyrut ts, “deyn” md.; Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 243; ‘Âmir, *ed-Duyûn*, s. 7.

⁷⁷ Ahmet Cevdet Paşa, *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye*, haz. Ali Himmet Berki, İstanbul 1990, madde nu: 158–159.

⁷⁸ Râğîb, *Mufredât*, “dyn” md.; Fîruzâbâdî, *Kâmûs*, “deyn” md.; Asım Efendi (1820 m.), *Okyanus*, Bahriye Matbaası, I-IV, İstanbul 1304-1305, “deyn” md.; ‘Âmir, *ed-Duyûn*, s. 7; Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Cârullâh (467-538 h.), *el-Keşşâf 'an Hakâiki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vucûhi't-Te'vil*, I-IV, Dâru'l-Ma'rifet, Beyrut ts., I, 167; Fahreddin Atar, *İslam İcrâ ve İflas Hukuku*, İstanbul 1990, s. 51.

⁷⁹ İbn Fâris, Ebû'l-Huseyn Ahmed b. Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, I-VI, tah. Abdusselam Muhammed, Mektebetu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire 1969, “dyn” md.

⁸⁰ *Mecelle*, md. nu.158.

⁸¹ Fîruzâbâdî, *Kâmûs*, “deyn” md.; Tahânevî, *Keşşâf*, “deyn” md.; İbn ‘Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, V, 187; Atar, *İcrâ*, s. 52; Tariflerin geniş tahlilleri için bkz. Atar, *İcrâ*, s. 51 vd.; ‘Âmir, *ed-Duyûn*, s. 9 vd.

⁸² Zimmet hakkında bkz. ‘Âmir, *ed-Duyûn*, s. 34 vd.

B.Tedâyün

Tedâyün ve müdâyene müşâreket (ortak eylem) bildiren iki bâbda/kalıpta (tefâül ve mufâale) deyn kelimesinin müştaklarıdır. İki terim de aynı anlamda kullanılmaktadır.⁸⁵ “Birisinin diğerinden alarak veya vererek borç muamelesinde bulunması veya borçla satım sözleşmesi yapmasıdır.”⁸⁶ şeklinde tanımlanmıştır. “Ödünçleşmek” de denilmiştir.⁸⁷ Ayetteki “tedâyentüm” ise “aranızda borçlandığınızda ...”⁸⁸ ve “aranızda borç ile herhangi bir hukukî muamele yaptığınızda ...” anlamına gelmektedir.⁸⁹

C.Ecel

Ecel, bir şeyin (gelecekte) tayin edilen vakti veya vaktin limitidir.⁹⁰ Ölüm vaktine de Allah tarafından önceden tayin edildiği için ecel denilmiştir.⁹¹ Borçlanma açısından kullanıldığına “vadeli borcun müddeti”⁹² veya “borcun gelecekte tespit edilmiş ödeme vakti” anlamına gelir.⁹³

⁸³ Kurtubî, *el-Câmi'*, III, 243; 'Âmir, *ed-Duyûn*, s. 9.

⁸⁴ Atar, *İcrâ*, s. 53.

⁸⁵ Râğib, *Mufredât*, “deyn” md.

⁸⁶ İbn Manzûr, *Lisân*, “deyn” md.

⁸⁷ Asım Efendi, *Okyanus*, “deyn” md.

⁸⁸ Merâğî, *Tefsîr*, III, 70.

⁸⁹ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 659; Zemaşerî, *Tefsîr*, I, 167; Râzî, *Tefsîr*, VII, 95; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 293; Âlûsî, Şihâbuddîn Mahmûd (127 h.), *Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî (Tefsîr)*, I-XVI, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1993, III, 90.

⁹⁰ Râğib, *Mufredât* “ecel” md.; Tahânevî, *Keşşâf*, “ecel” md.; İbn Fâris, *Mu'cem*, “ecel” md.

⁹¹ Râğib, *Mufredât*, “ecel” md.; Fîruzâbâdî, *Kâmus*, “ecel” md.; Tahânevî, *Keşşâf*, “ecel” md.

⁹² Asım Efendi, *Okyanus*, “ecel” md.; Râğib, *Mufredât*, “ecel” md.; İbn Fâris, *Mu'cem*, “ecel” md.; Atar, *İcrâ*, s. 183.

⁹³ Râzî, *Tefsîr*, VII, 95. Vade açısından borçların kısımları hakkında bkz. 'Âmir, *ed-Duyûn*, s. 10–11; Tahânevî, *Keşşâf*, “deyn” md.

Kısaca “vade”⁹⁴ olarak çevirebileceğimiz bu kelime, konumuz olan ayette “musemmen” kelimesiyle beraber terimleşmiş ve gün, ay, yıl gibi malum/belirli bir vadeyi ifade etmede kullanılır hale gelmiştir.⁹⁵

D.Kâtib-i Adl

Kâtib ‘k.t.b’ kökünden ismi fâil olup “yazıcı” demektir. Yazma işlemini bildiğinden dolayı “âlim” anlamı da vardır.⁹⁶ “Adl”, ‘adalet’ anlamına gelen bir mastardır.⁹⁷ Kelime anlamıyla “istikamet, doğruluk, düzgünlük;⁹⁸ sapmadan, doğruluğu bilinen işleri yapmak;⁹⁹ dinen mahsurlu olan şeyleri terk ederek hak üzere bulunmak.” demektir.¹⁰⁰ Terim olarak “Büyük günahlardan kaçınıp küçük günahlarda ısrar etmemek.” şeklinde ifade edilmiştir. En alt derecesi olarak da “Kişinin emrolunduğu gibi dosdoğru olmasıdır.” ölçüsü getirilmiştir.¹⁰¹

Konuya medar olan ayette “kâtibin adaletle/doğru bir şekilde yazması” ise “borçlananlar ve borçla satım sözleşmesi yapanlar arasında adaletten ayrılmaması, dosdoğru olması, taraflardan birinin menfaatine meyletmemesi” anlamında kullanılmıştır.

Kur’ân’da “Kâtibun bi’l-adl” olarak kullanılan bu ifade “Kâtib-i Adl” olarak, “senet ve birtakım günlük işlemlere resmiyet ve güvenilirlik kazandıran özel ya da resmî kâtipler” için¹⁰² Osmanlının son döneminde kullanılmıştır.¹⁰³ Osmanlıda 15. Teşrinievvel.1329

⁹⁴ Atar, *İcrâ*, s. 183.

⁹⁵ Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsîru’l-Merâğî*, I-XXX, Matbaatu Mustafa el-Babî, yy. 1962, III, 70; Âlûsî, *Tefsîr*, I, 90; Râzi, *Tefsîr*, VII, 96.

⁹⁶ İbn Manzûr, *Lisân*, “ktb” md.

⁹⁷ Curcânî, *Ta’rîfât*, “adalet” md.

⁹⁸ Tahânevî, *Keşşâf*, “adalet” md.; Curcânî, *Ta’rîfât*, “adalet” md.; Asım Efendi, *Okyanus*, “adl” md.; İbn Fâris, *Mu’cem*, “adl” md.

⁹⁹ Asım Efendi, *Okyanus*, “adl” md.

¹⁰⁰ Curcânî, *Ta’rîfât*, “adalet” md.; Tahânevî, *Keşşâf*, “adalet” md.

¹⁰¹ Curcânî, *Ta’rîfât*, “adalet” md.; Tahânevî, *Keşşâf*, “adalet” md.

¹⁰² Yıldırım, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur’ân Tefsiri*, I-XIV, Anadolu Yayınları, İzmir ts., II, 796.

¹⁰³ Gürsel, Nurettin-İ. Hakkı Sunal, *Noterlik Mevzuatı ve Tatbikatı*, Ankara 1953, s. 11.

(1913) tarihinde -ayetteki bu ibareden esinlenerek isimlendirilen- “Kâtib-i Adil” kanunu yürürlüğe girmiştir.¹⁰⁴

E. Şahitlik

1. Şehâdet

Bu kelime “ş.h.d” kökünden mastardır. “Kesin haber, bilme,¹⁰⁵ haber verme/bildirme, bulunma”¹⁰⁶ gibi anlamlara gelir.¹⁰⁷ “Yemin” anlamı da vardır.¹⁰⁸ Fakat genelde “bulunmak” anlamı “şuhûd” mastarında, “görerek ve müşahede ederek bulunmak” anlamı ise “şehâdet” mastarında mevcuttur.¹⁰⁹

Allah yolunda öldürülenlere “şehit”, bu olaya da “şehâdet” denilmesi meleklerin ve şehit düştükleri yerin, şehit olanlara şahitlik etmesi ve şahadet olayını müşahede etmesinden dolayıdır.¹¹⁰ Diğer bir anlamı da “Üçüncü bir şahsın bir kimsenin diğer bir kimse-deki hakkını,¹¹¹ şehâdet lafzıyla, gördüğü şekilde haber vermesidir”.¹¹²

Fıkıh literatüründe ise “Gerçeği ortaya çıkarmak için doğru haber/bilgi vermek.” anlamına gelir.¹¹³ Yani “Şahitlerin görerek veya duyarak hazır buldukları veya müşahede ettikleri bir şeyi haber vermeleridir”.¹¹⁴

¹⁰⁴ Gürsel, *Noterlik*, s. 11.

¹⁰⁵ Âl-i İmran 3/18, Tevbe 9/17.

¹⁰⁶ Bakara 2/185, Buruc 85/7.

¹⁰⁷ İbn Manzûr, *Lisân*, “şhd” md.; Curcânî, *Ta’rifât*, “şehadet” md.; Fîruzâbâdî, *Kâmus*, “şehadet” md.; Tahânevî, *Keşşâf*, “şehadet” md.; Râğıb, *Mufredât*, “şhd” md.; İbn Fâris, *Mu’cem*, “şhd” md.; İbn ‘Âbidîn, *Reddu’l-Muhtâr*, V, 462.

¹⁰⁸ (Nur 24/8. ayette olduğu gibi.) Asım Efendi, *Okyanus*, “şehadet” md.

¹⁰⁹ Asım Efendi, *Okyanus*, “şehadet” md.

¹¹⁰ Daha geniş yorumlar için bkz. İbn Fâris, *Mu’cem*, “şhd” md.; Asım Efendi, *Okyanus*, “şehadet” md.

¹¹¹ Tahânevî, *Keşşâf*, “şehadet” md.; İbn Fâris, *Mu’cem*, “şhd” md.

¹¹² Curcânî, *Ta’rifât*, “şehadet” md.

¹¹³ İbn ‘Âbidîn, *Reddu’l-Muhtâr*, V, 462.

¹¹⁴ Mavsîlî, *el-İhtiyâr li Ta’lîli’l-Muhtâr*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987, II, 139.

Şahitlikle ilgili değişik tarifler inceledikten sonra yapılan bir tanımda ise “Şahitlik, üçüncü bir şahsın, -dava açılmış olmasa dahi- hâkime, gereğinde hüküm vermesi için birinin lehine ve bir başkasının aleyhine olan bir hakkın ispatını, kaza meclisinde (yargıda, mahkemede) haber vermesidir.” diye tarif edilir.¹¹⁵ Bu edâ şahitliğinin tanımıdır. Kemal Yıldız ise tezinde, şahitliğin tahammülünün (üstlenilmesinin) de bu tanıma girebilmesi için “müşahedeye dayalı haber vermesidir.” diye ilave yapılması görüşündedir.¹¹⁶ Bu ilavede Bakara 2/282. ayetteki Allah Teâlâ tarafından şahitliğe çağrılan kimselere de, henüz şahitlik yapmadıkları halde “şahit” denilmesi göz önünde bulundurulmaktadır.¹¹⁷

2. Şehîd (Şahit)

“Bulunan” anlamında¹¹⁸ ve “faîl” vezninde “şahit” isminden mübalağadır.¹¹⁹ “Şehâdet” kelimesinde izahını yaptığımız “şahitlik etme durumunu ifa eden kimseye” şahit veya şehit denir.¹²⁰ “Şahitlik hususunda emin ve güvenilir kimseye” şehit denilmesi, mübalağa siygasının anlama yansımasıdır.¹²¹

Şahit kelimesinin çoğulu “şühûd” ve “eşhâd”dır. “Şehîd”in çoğulu ise “şühedâ”dır.¹²² Ayette ise şehîd kelimesiyle birlikte tesniyesi/ikili ve çoğulu olan şühedâ da kullanılmıştır.¹²³

¹¹⁵ Zubun, ‘Abdullah b. Muhammed, “Ma’ne’s-Şehâdeti fi’l-Luğati ve Istilâhi’l-Fukahâ”, *Mu’cemu’l-Buhûsi’l-İslâmiyye*, yy. 1407–1408 h., XX, 231.

¹¹⁶ Yıldız, Kemal, *İslam Yargılama Hukukunda İspat Vasıtası Olarak Şahitlik*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989, s. 31.

¹¹⁷ Yıldız, *Şahitlik*, s. 30.

¹¹⁸ Curcânî, *Ta’rifât*, “şehîd” md., İbn Manzûr, *Lisân*, “şhd” md.

¹¹⁹ İbn Manzûr, *Lisân*, “şhd” md.

¹²⁰ İbn Manzûr, *Lisân*, “şhd” md.; Firuzâbâdi, *Kâmus*, “şhd” md.

¹²¹ Asım Efendi, *Okyanus*, “şehâdet” md.

¹²² İbn Manzûr, *Lisân*, “şhd” md.; Firuzâbâdi, *Kâmus*, “şhd” md.; İbn Fâris, *Mu’cem*, “şhd” md.

¹²³ Bakara 2/282.

3. İstişhâd

“Ş.h.d”nin “istif’âl” babında mastarı olup “bir kimseden şahitlik yapmasını istemek” anlamına gelir.¹²⁴ Ayette bu fiilin emir kipi ikinci çoğul müzekker siygası kullanılmıştır.

F. Sefeh

Aslen “hafiflik” demek olan sefeh¹²⁵ “akıl ve idraki hafif olmak”,¹²⁶ yani “insanı akıl ve dinin gereklerinin aksine hareket etmeye sevk eden bir hafifliğin bulunmasıdır”.¹²⁷ Sefih ise akıl ve idraki zayıf olan kimse hakkında kullanılan bir isimdir.¹²⁸

Fıkıh usulü terminolojisi ile karşılaştıracak olursak şu ifade ile karşılaşırız: “Gerçek- te akli melekleri yerinde olmakla beraber kişiyi aklın ve şer’i esasların gereğine aykırı tarzda davranmaya yönlendiren bir tedbirsizlik halidir.”¹²⁹ Bu arada sefahi atehten (akıl zayıflığından) ayırmak gerekir.¹³⁰ Fakihler/furû-ı fıkıh âlimleri ise bu terimi daha çok “malını saçıp savuran ve akılselimin normal saymayacağı harcamaları yapan” anlamında kullanmışlardır.¹³¹ Mecelle’de de aynı anlamda kullanılmakla beraber, “Kârını bilmeyip aldananlar da sefih sayılır.” denilmiştir.¹³²

Sefih kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de iki anlamda kullanıldığı görülür.

¹²⁴ Fîruzâbâdî, *Kâmus*, “şhd” md.; İbn Manzûr, *Lisân*, “şhd” md.

¹²⁵ Tahânevî, *Keşşâf*, “sefeh” md.; Curcânî, *Ta’rifât*, “sefeh” md.; Râğıb, *Mufredât*, “sfh” md.; İbn Fâris, *Mu’cem*, “sfh” md.

¹²⁶ Asım Efendi, *Okyanus*, “sefeh” md.

¹²⁷ Tahânevî, *Keşşâf*, “sefeh” md.; Curcânî, *Ta’rifât*, “sefeh” md.

¹²⁸ Asım Efendi, *Okyanus*, “sefeh” md.; Tahânevî, *Keşşâf*, “sefih” md.

¹²⁹ Şa’ban, *Usûl*, s. 254.

¹³⁰ Mecnun, ma’tuh ve sefih arasındaki farklar için bkz. Şa’ban, *Usûl*, s. 253–254; Tahânevî, *Keşşâf*, “sefih” md.

¹³¹ Şa’ban, *Usûl*, s. 254.

¹³² Mecelle md. nu: 946.

1. Dinî mevzularda sefihlik ki bu mana Kur'ân'da müminler dışındaki kâfir, müşrik gibi kimseler için "dosdoğru olan iman yolunu bilmedikleri için" kullanılmıştır.¹³³

2. Hafiflik kökünden gelen ve konumuz olan hukukî muamelelerde özel durumu olan kimseler hakkında kullanılan sefihlik.¹³⁴ Bu tür sefihin kimleri içerdiği konusunda tefsirlerde yer alan görüşleri kısaca şu şekilde özetleyebiliriz.

a. Belge yazma usulünü veya yazı işlerini bilmeyenler: Mücahit'ten (103/721) bu anlayışı destekleyen çeşitli rivâyetler nakledilmiştir.¹³⁵ Taberî (310/922) de bu görüşü desteklemektedir. Bu âlimlere göre Arapçada sefeh "cahillik" anlamına kullanıldığı için doğruya en yakın görüş budur. Küçük-büyük, kadın-erkek herkes bu kapsama girebilir.¹³⁶ Zayıftan farkı ise zayıfta yazma gücü yoktur, sefihte vardır. Fakat yazışma usulünü bilme hususunda doğrusunu yanlıştan ayırt edemeyecek derecede cahildir.

b. Küçük çocuk: Süddî (128/769) ve Dahhâk (105/723) bu görüştedir.¹³⁷ Ebû Mâlik¹³⁸ ve Hasan-ı Basrî'den (111/728)¹³⁹ de bu yönde rivâyetler bize ulaşmıştır. Taberî ise sefihin çocuk olarak yorumlanmasına karşıdır.¹⁴⁰

c. Kadın: Kadının sosyal hayatın içinde olmayışı ve yazışma usulünü bilmemesi sebebiyle Mücâhit, Şa'bî (109/727) ve Hz. Ömer'e (23/644) isnat edilen bu yönde rivayetler nakledilmiştir.¹⁴¹ Sefihin kadın olarak yorumlanması da kabul görmemiştir. Çünkü Arapçada bu durumdaki kadınlar için kullanılmakta olan kelime "süfehâ' veya sefihât"

¹³³ Bakara 2/13, 142.

¹³⁴ Bakara 2/282; Nisa 4/5.

¹³⁵ Taberî, *Tefsîr*, III, 122; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 655.

¹³⁶ Taberî, *Tefsîr*, III, 122.

¹³⁷ Taberî, *Tefsîr*, III, 122; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 655.

¹³⁸ Kurtubî, *el-Câmî*, V, 20.

¹³⁹ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 665.

¹⁴⁰ Taberî, *Tefsîr*, III, 122.

¹⁴¹ Kurtubî, *el-Câmî*, V, 20; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 665–666.

olması gerekirdi, ayette ise böyle bir kullanım söz konusu olmamıştır, iddiası dile getirilmiştir.¹⁴²

d. Yetimler: Bu görüş Sa'îd b. Cübeyr (95/713) tarafından Nisa 4/5. ayet hakkında ortaya atılmıştır.¹⁴³ İlgili ayette geçen "süfehâ" kelimesinin vecihlerinden birisini ifade etse dahi genel olarak bu şekilde anlaşılmamaktadır.

e. Haciri hak edenler: Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye (44/664) isnat edilen bu görüş çok genel bir tanım olarak nitelendirilmiştir.¹⁴⁴

f. Hükümleri bilmeyenler: Birinci görüşte olduğu gibi bu görüş de ilgili kelimenin köündeki "cahillik" anlamına dayandırılmıştır. Alışveriş ahkâmı ile belge düzenleme ilmini (şurût/noterlik) bilmeyen kimseler için "sefih" kavramı kullanılmıştır. Taberî'nin destek verdiği birinci maddedeki yorumu da içine alan bu görüş Kurtubî (671/1273) tarafından benimsenmiş¹⁴⁵ ve Cassâs (370 h.) da bu görüşe geniş yer vermiştir.¹⁴⁶

g. Büluğ çağına erişmiş olmasına karşın reyi zayıf ve akli noksan olanlar: Bu kanaat Fahrüddîn Râzî'ye (604 h.) aittir ve kelimenin aslının "hafiflik" manasına gelmesine dayanmaktadır.¹⁴⁷

Konumuz olan ayette ehliyet arızası olan gruplar sayılırken bunlar birbirlerine "ev" edatıyla bağlanmıştır. Bu edat ise Arapçada birbirinden farklı şeylerin sıralanmasında kullanılmaktadır.¹⁴⁸ Buradan hareketle "sefih", zayıf ve "yazmaya gücü yetmeyen" kelimelerinin ifade ettiği kimselerin birbirlerinden farklı özellikte olmaları gerekmektedir. Ayrıca "sefih" hakkındaki rivayetlerde kadın ve çocukların sayılması ise kelimenin "cahillik" anlamındaki kullanımından kaynaklanmaktadır. Çocuklar temyiz gücü olmadıkları için, ka-

¹⁴² Kurtubî, *el-Câmî*, V, 20.

¹⁴³ Kurtubî, *el-Câmî*, V, 20.

¹⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmî*, V, 20.

¹⁴⁵ Kurtubî, *el-Câmî*, V, 20.

¹⁴⁶ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 667.

¹⁴⁷ Râzî, *Tefsîr*, VII, 98.

¹⁴⁸ Râzî, *Tefsîr*, VII, 98.

dınlar da o günün şartlarında ticarî konuları bilmemeleri ve malî konuların detaylarından uzak oluşları sebebiyle borçlanma sözleşmelerinin yazımında “sefih” grubuna dâhil edilmiş bu sözleşmelerin yazımında veliye ihtiyaç duydukları yorumu yapmıştır.¹⁴⁹

Kelimede kök itibarıyla cahillik anlamı olsa da aslı “hafiflik”ten gelmektedir. Ayette kullanılan diğer gruplarla beraber düşündüğümüz ve her birisinin farklı anlamlara kullanılması prensibini benimsediğimizde “sefihin” anlayış ve kavrayıştaki bir hafiflikten dolayı borçlanma veya borçla satım sözleşmesini yazdırmayacak konumda veliye ihtiyaç duyan kimse olarak anlaşılması¹⁵⁰ kelimenin daha sonra terim olarak fıkıh literatüründe kazandığı anlamla da bağdaşmaktadır.

G. Za’f (Da’f)

“Za’f (da’f)” kuvvetin zıddıdır.¹⁵¹ Dâd harfinin zammesiyle (du’f) bedendeki, dâd’ın fethasıyla (da’f) akıl ve kavrayıştaki zayıflığa işaret etmektedir.¹⁵² Bakara Suresi 2/282. ayetteki kullanımı ise da’f kökünden türemiş olanıdır.¹⁵³ Fakat bu iki kökten gelen kelimeler aynı anlamda da kullanılabilir.¹⁵⁴ Za’if (da’if) ismi faildir ve yukarıdaki özelliklere sahip olan kimse için kullanılır. Çoğulu “du’afâ” ve “dî’âf” gelir.¹⁵⁵

Fıkıh usulü açısından baktığımızda bu durumdaki zayıflığın bir çeşidine de “akılda, idrak ve anlama noksanlığından doğan zayıflık” anlamında “ateh” de denilir. Ateh, idrak ve temyizden yoksun akıl hastalığı ile idrak ve temyizi ortadan kaldırmayan fakat normal reşit kimselerin idrak seviyesinden aşağı indiren bir akıl zayıflığı olmak üzere ikiye ayrıl-

¹⁴⁹ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur’ân*, I, 667’deki deliller böyle bir durumu çağrıştırmaktadır.

¹⁵⁰ İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 294.

¹⁵¹ İbn Fâris, *Mu’cem*, “da’f” md.; Râğıb, *Mufredât*, “da’f” md.; İbn Manzûr, *Lisân*, “da’f” md., *Fîruzâbâdî*, *Kâmus*, “da’if” md.

¹⁵² İbn Manzûr, *Lisân*, “da’f” md.; Râğıb, *Mufredât*, “da’f” md.; Asım Efendi, *Okyanus*, “da’f” md.

¹⁵³ Râğıb, *Mufredât*, “da’f” md.

¹⁵⁴ İbn Manzûr, *Lisân*, “da’f” md.

¹⁵⁵ İbn Manzûr, *Lisân*, “da’f” md.; Râğıb, *Mufredât*, “da’f” md.

maktadır.¹⁵⁶ Ayetteki kelime -ateh açısından baktığımızda- zayıftan kasıt ikincisidir. Çünkü zayıf tabir edilen kimsenin borç sözleşmesini yazdırmada -bağımlı (mukayyet) da olsa- bir edâ ehliyeti söz konusudur.¹⁵⁷ Zayıfların diğer bir çeşidi de mümeyyiz çocuklardır. Çünkü onlar için de eksik bir edâ ehliyeti söz konusudur.¹⁵⁸ Bu sebeple ayette de velileri aracılığı ile borç sözleşmesi yapabilecekleri ifade edilmiştir.

Kelimenin kökeni bedenî ve aklî zayıflıklara da delalet eder.¹⁵⁹ Bu hususta tefsirleri incelediğimizde konu ile ilgili rivayetler şu şekildedir.

a. Mücahit'ten (103/721) zayıfın "ahmak" anlamında olduğu rivâyet edilmiştir. Süddî (128/746) de bu görüştedir.¹⁶⁰

b. Lisanının bozukluğu veya dilsizlik sebebiyle yazmakta aciz olanlardır.¹⁶¹

c. Akıl gelip geçici, anlayışı kıt kimseler ile açıklayamadığından, söyleyemediğinden, duymadığından, sözü yerli yerince kullanmayı bilmediğinden dolayı yazmaktan aciz kimsedir.¹⁶²

d. Çocuklar, deliler, bunak ve tamamen akıllarını kaybetmiş olanlardır.¹⁶³

e. Akıl zayıflığı olanlar ve kendisine hukûkî muamelelerde izin verilen çocuklardır.¹⁶⁴ Çünkü ayetin başlangıcında borçlanabilecekleri yer almaktadır. Bu onların nakıs da olsa edâ ehliyetinin olabileceğine işaret etmektedir. Burada akıl zayıflığından kasıt ise şurûtu (kayıt-belge düzenlemeyi) bilmemek, güzelce yazamayacak derecede akıl noksan-

¹⁵⁶ Şa'ban, *Usûl*, s. 253; Karşılaştırma için bkz. Tahânevî, *Keşşâf*, "sefeh" md.; Şa'ban, *Usûl*, s. 252-254.

¹⁵⁷ Edâ ehliyeti hakkında bkz. Şa'ban, *Usûl*, s. 249-251.

¹⁵⁸ Şa'ban, *Usûl*, s. 251-252.

¹⁵⁹ Kurtubî, *el-Câmi*, III, 249; Kurtubî birincisini tercih etmektedir.

¹⁶⁰ Taberî, *Tefsîr*, III, 123; Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 655.

¹⁶¹ Taberî, *Tefsîr*, III, 122.

¹⁶² Kurtubî, *el-Câmi*, III, 250.

¹⁶³ Râzî, *Tefsîr*, VII, 98.

¹⁶⁴ İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 294.

lığı (tamamen yazamayacak kadar akıl noksanı olmak edâ ehliyetini tamamen kaldırır, sözleşme yapma imkanı kalmaz), yaşlılık ve küçüklük olduğu da belirtilmiştir.¹⁶⁵

Ayette zayıf olarak ifade edilen kimselerin borçlanma veya borçla satım sözleşmesi yapabildiklerine göre bir edâ ehliyetinin varlığı söz konusudur. Fakat bu, veliye ihtiyaç duyduğuna göre tam değil nakıs bir ehliyettir. Bu durum ise temyiz yaşındaki çocuklar ve mâtuh denilen aşırı yaşlılık veya kısmî akıl zayıflığı olanlar için söz konusudur.¹⁶⁶

H. İstîtâat ve İmlâl

Güç yetirmek, kuvvet, kudret ve takat anlamlarına gelen “istîtâat”, “t.v.a” kökünden istifâl babında mastardır.¹⁶⁷ “Takat” kökünden gelen bu fiil bütün varlıklar için kullanılmaya rağmen “istîtâat” insanlar için kullanılır.¹⁶⁸

Sadece fiille bağlantılı olan -fiilin ortaya çıkmasını gerektiren- güce istîtâat-ı hakikiye; hastalık vb. gibi engellerin ortadan kalkmasına da istîtâat-ı sâliha denir.¹⁶⁹

İmlâl ise “imlâ” ile eşanımlıdır.¹⁷⁰ “Yazdırmak” anlamındaki bu kelime özellikle “ezbere söyleyip yazdırmak” ile ilgili durumlar için kullanılır. Konumuz olan ayette de bu anlamda kullanılmıştır.¹⁷¹ Ayette “yazdırmaya (imlâl) gücü yetmeyen” ifadesiyle, bedenî arızalar kastedilmiştir. Çünkü kelimenin kök anlamından itibaren incelediğimizde bu sonuca ulaşmaktayız. İmlâlin imlâ ile eş anlamlı olduğu¹⁷² ve “ezbere söyleyip yazdırmak” anlamına geldiğine dair ifadelere tefsirlerde de rastlamaktayız¹⁷³ Ayette yer alan “Yazdı-

¹⁶⁵ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 667.

¹⁶⁶ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, I,294; Elmalılı, *Tefsir*, II, 980.

¹⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisân*, “tva” md.; Asım Efendi, *Okyanus*, “tva” md.; Curcânî, *Ta'rifât*, “istîtâat” md.

¹⁶⁸ İbn Manzûr, *Lisân*, “tva” md.

¹⁶⁹ Curcânî, *Ta'rifât*, “istîtâat” md.; Tahânevî, *Keşşâf*, “istîtâat” md.

¹⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisân*, “imlâ” md. Bu kelime de Kur'ân'da aynı anlamda kullanılmıştır. Furkan 29/5.

¹⁷¹ Kurtubî, *el-Câmi*, III, 248; Elmalılı, *Tefsir*, II, 980.

¹⁷² Kurtubî, *el-Câmi*, III, 248.

¹⁷³ Elmalılı, *Tefsir*, II, 980.

ramayacak durumda olan” ibaresi hakkında tefsirlerde yer alan çeşitli görüşleri şu şekilde özetleyebiliriz.

a. Hapiste veya yazdırma mahallinde olamama gibi bir sebepten dolayı yazdıramayanlardır.¹⁷⁴

b. Yazamayacak durumdaki küçükler ve hastalık gibi bir sebepten dolayı senet yazımı esnasında şahit tutulmasında bulunamayanlardır. Dilsizleri de zayıf kategorisinde kabul etmek yerine bu grupta değerlendirmek gerekir.¹⁷⁵

c. Dilsizlik veya lehine ve aleyhine olan durumları bilmediğinden dolayı yazdıramayanlar.¹⁷⁶

d. Hastalıktan, yazdırmaya dili dönmeyecek kadar yaşlılıktan veya dilsizlikten dolayı yazdıramayanlar. Cassâs, lafzın kullanımından Allah Teâlâ'nın hepsini birden de kastetmiş olabileceğine işaret etmektedir.¹⁷⁷

Bu son görüşü biraz daha genişletecek olursak “sefih ve zayıf ile ifade edilen manalar dışında kalan ve borçların yazdırılmasına engel olabilecek herhangi bir sebebin/durumun Allah tarafından kastedilmiş olma ihtimali lafzın genel ifadesinden de anlaşılmaktadır.¹⁷⁸ Çünkü konu borçlanmalarda hakların korunması için yazma ve şahit tutmanın iman edenlere tavsiyesi veya emredilmesidir. Bu yazdırma faaliyetini her ne sebeple olursa olsun yapamayacak olanlara çözüm yolu olarak velilerinin yazdırması seçeneği sunulmuştur. Ayet kendi bütünlüğü içerisinde incelenirse bu manaya hamledilmesine bir engel olmadığı görülecektir.

¹⁷⁴ Taberî, *Tefsîr*, III, 122.

¹⁷⁵ Kurtubî, *el-Câmî*, III, 250.

¹⁷⁶ Râzî, *Tefsîr*, VII, 98; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 294.

¹⁷⁷ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 667.

¹⁷⁸ Elmalılı da buna işaret etmektedir. Bkz, *Tefsîr*, II, 981.

I. Velî

Velî “yakın olmak” anlamındaki kökten bir isimdir.¹⁷⁹ “Bir kimsenin dostu ve yakınına” denildiği gibi¹⁸⁰ “bir kimsenin işlerini üstlenen kimseye” de velî denir.¹⁸¹ Valî de bu anlamda bir beldenin işlerini çekip çevirendir.¹⁸²

Terim olarak velî ise “Hukûkî tasarruflarını herhangi bir sebepten dolayı kendisi yerine getiremeyenlerin bu işlemlerinde hukûken yetkili olan kimselerdir.” Hukuk literatüründe bu sorumluluğu yerine getirecek olan kimselere genel bir ıstılah olarak “velî” denilse de bunun dışında “vasî, vekil, tercüman” gibi kavramlarla ifade edilen kimseler de bu iş için sorumluluk alabilirler.¹⁸³ Bunun dışında ‘baba’ gibi akrabalık bağı bulunanlardan herhangi birisi ile hâkim veya hâkim tarafından tayin edilen birisi de bu işi üstlenir. Bu kimsenin, velisi olduğu kimse hakkındaki her türlü ikrarının da caiz olduğu belirtilmiştir.¹⁸⁴

Bakara 2/282. ayette yer alan “velisi” ibaresindeki “hû” zamirinin hangi kelimeyle ilgili/râcî olduğu konusunda farklı ifadeler bulunmaktadır. Bu konudaki görüşleri şu şekilde özetleyebiliriz.

a.Veliyyü'l-hak: Bu kelimeye “borcun velisi” kısaca “borçlu” anlamı verilmektedir. Taberî (310/922) bu görüştedir. Bu kanaat Rabî' (140/757) ve İbn Abbâs (68/687) gibi seleften gelen “veliyü'd-deyn” görüşüne dayanmaktadır.¹⁸⁵

b.Veliyyü'd-deyn: Birinci görüşle aynı anlamdadır. Çünkü ilgili ayette “‘aleyhi'l-hak” ibaresinde “hak,” “borç” yerine kullanılmıştır. Bu konuda selef âlimlerinden İbn Abbâs, Rabî b. Enes ve Mukâtil'den (150/767) nakledilen çeşitli rivayetler mevcuttur.¹⁸⁶

¹⁷⁹ İbn Fâris, *Mu'cem*, “veliy” md.; Asım Efendi, *Okyanus*, “veliy” md.

¹⁸⁰ Asım Efendi, *Okyanus*, “veliy” md.

¹⁸¹ İbn Manzûr, *Lisân*, “veliy” md.; Râğıb, *Mufredât*, “veliy” md.

¹⁸² Tahânevî, *Keşşâf*, “veliy” md.

¹⁸³ Bkz. Elmalılı, *Tefsîr*, II, 981.

¹⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmî*, III, 251.

¹⁸⁵ Taberî, *Tefsîr*, III, 122–123; Kurtubî, *el-Câmî*, III, 250.

c.Veliyyü's-sefih veya veliyyü'l-lezî 'aleyhi'l-hak: Sefihin veya diğer ehliyet arızası olan borçluların velisi anlamındadır.¹⁸⁷ Hasan-ı Basrî (111/728) ve Dahhâk'tan (105/723) bu görüşü destekleyen rivayetler nakledilmiştir.¹⁸⁸ Kurtubî (671/1273) de bu görüşün doğruluğunu savunmaktadır.¹⁸⁹ Cassâs (370 h.) tarafından bu görüşe karşı çıkmış ve ilk iki görüşün -ki aynı anlamdadır- benimsenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Delil olarak da şu hususlar ileri sürülmektedir.

Ayetin başlangıcında borçlunun alışverişi zikredilmektedir. Şayet ayette adı geçen ehliyet arızası olanlar hacirli -alışveriş yapması yasak- olsalardı borçlanamazlardı. Borç sözleşmesi yapabildiklerine göre aynı zamanda yazmalarında bir sakınca yoktur. Ayrıca bir Hanefî müfessir olan Cassas, İmâm Ebû Hanîfe'nin (150/767) "Bir kimse sefih ise yirmi beş yaşına kadar hacir edilebilir, ondan sonra ata ve dede olacak olan bu kimseyi hacretmekten hayâ ederim."¹⁹⁰ görüşüne istinaden sefihin hacredilemeyeceği kanaatinde-dir. Böyle olunca da hacir durumu olmayan sefihin borç sözleşmesi yapmasında ve bunu yazdırmasında bir sakınca yoktur. Bu konuda Cassâs ilgilinin sefihliğinin şurût (belge düzenleme) ilmini bilmeyişinden kaynaklandığı görüşündedir.¹⁹¹ İbn 'Arabî (543 h.) ise "veliyyü'l-hak" diye bir kullanım olmadığını "sahibu'l-hak" kelimesinin kullanılabileceğini belirtmiştir.¹⁹²

Fahrüddin Râzî (604 h.) ise "İddia sahibinin sözü kabul edilseydi o zaman belge düzenleme ve şahide gerek kalmazdı." diyerek borçlu durumdaki ehliyet arızası olanın yazdırmasına karşı çıkarken son görüş olarak zikredilen, "sefih, zayıf ve yazdırma gücü olmayan borçluların velisi (veliyyü's-sefih)" fikrine katılmaktadır. Sonuç olarak "Bu tür özel

¹⁸⁶ Taberî, *Tefsîr*, III, 122; Kurtubî, *el-Câmî*, III, 250; Râzî, *Tefsîr*, VII, 98; Cassâs, *Ahkâmu'l Kur'ân*, I, 665.

¹⁸⁷ Kurtubî, *el-Câmî*, III, 250; Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 665-667; Râzî, *Tefsîr*, VII, 98.

¹⁸⁸ Suyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr*, I, 655.

¹⁸⁹ Kurtubî, *el-Câmî*, III, 250.

¹⁹⁰ Kurtubî, *el-Câmî*, V, 22.

¹⁹¹ Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'ân*, I, 667.

¹⁹² İbn 'Arabî, *Ahkâm*, I, 251.

durumda olanların bütün işlerini velisi ikrar ettiği gibi borç sözleşmesinde onun ikrarı geçerlidir.” denilmiştir.¹⁹³ Her iki görüşe birden katılanlar olsa da¹⁹⁴ bu son görüş kabul edilen ve uygulamada genel geçerli olandır ve cârî hukuktaki uygulama da bu yöndedir.¹⁹⁵

DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada genel özellikleri ve ihtiva ettiği fıkhî kavramlar itibarıyla Bakara Suresi 282. ayet incelenmiştir. Öncelikle ayetin genel özelliklerine zemin hazırlaması ve bu özellikler hakkında yapılan açıklamalara temel teşkil etmesi için ayetin metnine ve meâline yer verilmiştir. Genel özellikleri çerçevesinde ayetin ismi ve bu ismin kaynağı ele alınmıştır. Bir ayetin anlaşılması/tefsiri için elzem bir husus olan nüzul sebebine temas edilmiştir.

Bakara 2/282. ayette yer alan edebî sanatlara “belagat özellikleri” başlığı altında yer verilmiştir. Ayetin tefsirinde önemli bir unsur olan öncesi ve sonrasıyla ayetin uyumu (münasebet) da değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bu husus kaynaklarda yer alan veriler çerçevesinde işlenmiştir. Anlamaya etkisi ve farklı yorumlara zemin hazırlaması açısından kıraat farklılıkları da ihmal edilmemiştir. Tefsir kaynaklarımızda temel bir husus olarak yer bulan nesih meselesi de konumuz olan ayet özelinde ayrı bir başlık altında incelenmiş ve değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Ayrı bir bölüm olarak ayette yer alan fıkhî kavramlar da incelenerek kelime ve terim anlamları sunulmuştur. Bu çerçevede borç ve borçlanma anlamında “deyn ve tedâyün” kavramları yanında bu borçlanmanın vadeli bir borçlanma olduğunu belirten “ecel” kelimesi de açıklanmıştır. Günümüzde noter karşılığı olarak da kullanılan ve ayette ifadesini bulan “kâtib-i adl” kavramı ile şahitlikle ilgili olarak ayette yer alan kavramlar da değerlendirilmiştir. Bunlar “şehâdet, şehîd ve istişhât” terimleridir. Ayrıca “sefeh, da’f” kavramları, “istitaat ve imlal” ile “velî” kavramına da fıkhî altyapıları

¹⁹³ Râzî, *Tefsîr*, VII, 98.

¹⁹⁴ Elmalılı gibi, bkz. *Tefsîr*, II, 981.

¹⁹⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, III, 93; İbn 'Arabî, *Ahkâm*, I, 251; Merâğî, *Tefsîr*, III, 74.

ve fıkıh kaynaklarında yer bulmalarından dolayı değinilmiştir. Adı geçen kavramların kelime ve terim anlamı yanında fıkıh literatüründe hangi anlamda kullanıldığı; tefsirlerde kavramların anlam alanını belirlemeye yönelik değerdendirmeler de bu çalışmada yer almaktadır. Çalışmanın girişinde de belirtildiği üzere bu araştırma ile yapılmak istenen bir hükme varmak -ki fıkıh ilminin konusudur- yerine ayet hakkında genel bilgiler vererek ayette yer alan kavramları sunmaktır. Bu alışma veriler çerçevesinde ve hüküm çıkarma noktasında yapılacak diğer çalışmalara malzeme sunma gayreti olarak değerdendirilmelidir.

General Characteristics and Fiqhî Conceptions of The 282.nd Verse of Baqarah Surah

Citation/©- Baltacı, B. (2008). General Characteristics and Fiqhî Conceptions of The 282.nd Verse of Baqarah Surah. *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity* 8 (1), 147-177.

Abstract- This study deals with the conceptions “scribe, debt, witness, testimony, guardian, weak of mind, weak of body, dictate” in the 282.nd verse of Baqarah Surah (verse of debt/mudayene). This verse is “O ye who believe! When ye contract a debt for a fixed term, record it in writing. Let a scribe record it in writing between you in (terms of) equity. No scribe should refuse to write as Allah hath taught him, so let him write, and let him who incur the debt dictate, and let him observe his duty to Allah his Lord, and diminish naught thereof. But if he who oweth the debt is of low understanding, or weak, or unable himself to dictate, then let the guardian of his interests dictate in (terms of) equity. And call to witness, from among your men, two witnesses. And if two men be not (at hand) then a man and two women, of such as ye approve as witnesses, so that if the one erreth (through forgetfulness) the other will remember. And the witnesses must not refuse when they are summoned. Be not averse to writing down (the contract) whether it be small or great, with (record of) the term thereof. That is more equitable in the sight of Allah and more sure for testimony, and the best way of avoiding doubt between you; save only in the case when it is actual merchandise which ye transfer among yourselves from hand to hand. In that case it is no sin for you if ye write it not. And have witnesses when ye sell one to another, and let no harm be done to scribe or witness. If ye do (harm to them) lo! it is a sin in you. Observe your duty to Allah. Allah is teaching you. And Allah is Knower of all things”.

Key Words- The 282.nd Verse of Baqarah Surah (Verse of Debt), Scribe, Debt, Witness, Testimony, Guardian, Weak of Mind, Weak of Body, Dictate.